

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ

6

M u s i k i

PROJE EDITÖRÜ
MEHMET AZİMLİ

Kitap Editörü
Sema Dinç

mana
YAYINLARI

mana
YAYINLARI

**İSLAM MEDENİYETİNDE
BİLİM ÖNCÜLERİ**

- MÛSİKÎ -

mana
YAYINLARI

İLİMYURDU YAYINCILIK: 186

İnceleme-Araştırma

İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Serisi - 6

ISBN: 978-605-2339-56-5

Kitabın Adı

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ / MÜSİKİ

Proje Editörü

Prof. Dr. Mehmet Azimli

Kitap Editörü

Sema Dinç

Eylül 2021

İç Düzen

İlmyurdu Yayıncılık

Kapak Tasarımı

Yunus Karaaslan

Baskı-Cilt

Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.

Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/210 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 501 47 63 Sertifika No: 45822

İSLAM MEDENİYETİNDE BİLİM ÖNCÜLERİ - MÜSİKİ -

PROJE EDITÖRÜ: MEHMET AZIMLI

Kitap Editörü: Sema Dinç

ilmyurdu

Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.

Molla Gürani Mh, Akkoyunlu Sk. No: 36 Fındıkzade- Fatih / İSTANBUL

Tel: 0212 533 05 35 Faks: 0212 631 53 69

www.ilmyurdu.com info@ilmyurdu.com

Sertifika No: 45032

Bu eserin tüm yayın hakları İlmyurdu Yayıncılık ve Eğitim Hiz. Ltd. Şti.ze aittir.
Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın bir kısmı veya
tamamı, yayını için izni olmadan yayınlanamaz.

mana
YAYINLARI

PROF. DR. MEHMET AZİMLİ

1968 yılında Sille'de (Konya) doğdu. İlköğrenimini Sille İlkokulu'nda, ortaöğrenimini Konya İHL'de tamamladı. 1991'de Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1991-1998 yılları arasında Ordu-Ulubey İHL'de ve Konya-Karapınar İHL'de çalıştı. Selçuk Üniversitesi'nde 1994'te yüksek lisansını, 1999'da doktorasını tamamladı.

1998-2012 yılları arası Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Tarihi Anabilim dalında çalıştı. 2005 yılında doçent oldu. Yazdığı eserler yüzünden geciktirilen profesörlük unvanını 2013 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde aldı. Azimli, üç çocuk sahibi olup Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Yayınlanan yüzden fazla makale ve uluslararası sempozyum bildirisi bulunmaktadır.

100 kitaptan oluşacak olan "İslam Klasikleri" adlı serinin 32 kitabını, 100 kitaptan oluşacak olan "Oryantalist klasikleri" serisinin 17 kitabını, 9 kitaptan oluşan "İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri" başlıklı serinin tamamını, 5 kitaptan oluşacak olan "Müslümanların Engizisyonu" serisinin 2 kitabını neşretmiştir. Projelerin kalan kısmının baskı hazırlıkları devam etmektedir.

SEMA DİNÇ

Bursa'da dünyaya geldi. İlk ve ortaöğrenimini Bursa'da tamamladı. 2012 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. İbrahim Benlioğlu tedrisinde ney öğrendi ve lisans tezini tamamladı. Aynı yıl Tokat'a DKAB Öğretmeni olarak atandı. 2013 yılında Çorum'da öğretmenliğe devam etti. 2012 yılında, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. 2016 yılında "Batı Kaynaklarında Türk Müziği Tartışmaları" başlıklı teziyle Prof. Dr. Ahmet Çakır danışmanlığında tezini tamamladı. 2017 Ocak ayında ise HİTÜ İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı'na öğretim görevlisi olarak atandı. Çorum Belediyesi'ne bağlı Kadın ve Kültür Merkezi'nde Ney dersleri verdi. Dil ve Edebiyat Derneği Çorum Şubesi Türk Müsikisi Topluluğu'nda 3 yıl sazende olarak yer aldı. Göksel Baktagir'den kanun dersleri almaktadır. 2017 Yılında OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nde doktora başladı ve çalışmalarını çeşitli koro, konser ve akademik faaliyetleri ile devam ettirmektedir.

İÇİNDEKİLER

EDITÖRDEN.....	7
GİRİŞ	9
TUVEYS (711) / Merve Çiftçi	17
YÛNUS el-KÂTİB (752) / Samet Tengiz.....	21
HALİL b. AHMED el-FERÂHÎDÎ (791) / Beril Çakmakoğlu	26
İBRÂHİM el-MEVİLÎ (804) / Merve Çiftçi	30
İSHAK el-MEVİLÎ (850) / Merve Çiftçi	34
ZİRYÂB (852) / Sema Dinç	38
KİNDÎ (866) / Fatma Gamze Apraş	43
İHVÂN-I SAFÂ (10. yy.) / Duygu Kaya	49
FÂRÂBÎ (950) / Erhan Tekin.....	54
İBN SÎNÂ (1037) / Fatma Gamze Apraş	60
İBN ZEYLE (1048) / Mehmet Öncel.....	67
SAFİYYÜDDİN el-URMEVÎ (1294) / Mehmet Öncel.....	70
HASAN KÂŞÂNÎ (14. yy.) / Mustafa Said Akdoğan.....	73
KUTBÜDDİN ŞİRÂZÎ (1311) / Sema Dinç.....	78
EMİR HÛSREV-İ DİHLEVÎ (1325) / Hüseyin Işıktekiner.....	83
BEDR-İ DİLŞÂD (15. yy.) / Fatma Gamze Apraş	86
HASAN KARAMANÎ (1405?) / Recep Uslu	90
KİRŞEHİRLİ YUSUF b. NİZAMEDDİN (1425) / Özgen Küçükgökçe	95
HACI BAYRAM VELÎ (1430) / Gökhan Coşgun	99
ABDÜLKÂDİR-İ MERÂĞÎ (1435) / Erdoğan Ateş	103
HIZIR BİN ABDULLAH (1451?) / Özgen Küçükgökçe	107
LÂDİKLİ MEHMET ÇELEBÎ (1500?) / Özgen Küçükgökçe.....	111
ALİŞAH b. HACI BÜKE (16. yy.) / Özgen Küçükgökçe.....	115
ŞEHZÂDE KORKUT (1513) / Fahrettin Haliloğlu	118
GAZİ GİRAY HAN (1524) / Mustafa Erzen.....	124
SEYDÎ BEY (1534?) / Recep Uslu	129
HATİP ZÂKİRÎ HASAN EFENDİ (1623) / Erdoğan Ateş.....	133
ALİ UFKÎ (1675) / Ömer Can Satır	137
HÂFİZ POST (1694) / Sema Dinç	142
İTRÎ (1711) / Elif Sena Avlar	147
DERVİŞ ALİ ŞİRUGANÎ (1714) / Mustafa Erzen	152
DİMİTRİ KANTEMİROĞLU (1723) / Ömer Can Satır.....	158
KUTBÜ'N-NÂYÎ OSMAN DEDE (1730) / Türkân Uymaz.....	163

ŞEYHÜLİSLAM MEHMET ESAD (1753) / Duygu Kaya	168
KEVSERÎ (1770) / Erhan Tekin	172
HIZIR AĞA (1796'dan sonra) / Recep Uslu	176
III. SELİM (1808) / Selman Benlioğlu	180
ABDÜLBÂKÎ NÂSİR DEDE (1821) / Cem Çırak	184
HAMPARSUM LİMONCIYAN (1839) / Özgen Küçükgökçe	189
DEDE EFENDİ (1846) / Mehmet Öncel	194
HÂŞİM BEY (1868) / Erdoğan Ateş	198
HACI ÂRİF BEY (1885) / Erdoğan Ateş	201
MEHMED ZEKÂİ DEDE (1897) / Türkân Uymaz	205
HACI EMİN EFENDİ (1902) / Emre Pınarbaşı	211
TANBÛRÎ CEMİL BEY (1916) / Hasan Latifoğlu	215
SÖZLÜKÇE	220

EDİTÖRDEN...

İslam Bilimleri, genelde dini ve dünyevi olarak iki kategoride tasnif edilir. Bu kategorinin ilki olan dini ilimler (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kıraat, Kelam...) sahasındaki çalışmalarla ilgili çok yoğun araştırmalar yapılmış ve ilgili alandaki müelliflerle ilgili eskiden beri detaylı Tabakat kitapları oluşturulmuştur. Biyografi yazarlığı İslam Tarihinde ilk günden itibaren çok yaygındır. Ancak dini alandaki bilim öncüleri çok daha popüler olmuştur. Hatta bu alandaki alimlerin biyografileri mezheplere göre bile tasnif edilmiştir. (ör. Tabakatü'l-Hanabile gibi)

Ancak Müslümanları dünyada maddeten rahat ve huzur içinde yaşatan bilim adamlarımız ve mucitlerimiz, maalesef bu itibara dini ilimlerdekiler kadar layık olamamışlardır. Aslında İslam dünyası maddi boyutlarda o günden bugüne gelebildiyse bunda önemli bir oranda emek de onların olmasından dolayıdır ki bu bilim insanlarına karşı vefa borcumuz bulunmaktadır.

Askere teknolojiyi, yazara kâğıdı, hastaya sağlığı, halkın rahatlığı için mimariyi üreten onlardır. Ancak belki pozitif ayrımcılık sebebiyle ilk grup gibi itibar görememişlerdir. Dahası zaman zaman ilk grup tarafından da aşağılanmışlardır.

İşte bu projemizde dini ilimler dışındaki alanlarda yeni keşifler ve yeni atılımlar yapmış "İslam Medeniyetindeki Bilim Öncüleri"ni aktarmak istiyoruz. Her bir bilim dalındaki öncü bilim adamlarımızı ayrı bir kitapta tanıtmak istedik. Bu sebeple Dokuz (9) alan belirledik ve her alanla ilgili yaklaşık elli (50) bilim insanını kapsayacak bir kitap şekilde projemizi hazırladık. Bunu bir vefa olarak yapmak istedik.

Projemizin üst başlığı; "İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri". 9 cilt olacak setimizin ciltleri ve editörleri aşağıda aktardığımız gibi olacaktır:

1. Astronomi-Yavuz Selim Göl
2. Coğrafya-Muharrem Samet Bilgin

SAFİYYÜDDİN EL-URMEVÎ (1294)

Mehmet Öncel^(*)

“Mûsikî Nazariyesi Sistematiik Okulunun Kurucularından ve Çalgı Mucidi.”

Hayatı

Safiyüddin Abdülmümin el-Urmevî, 1216 yılında günümüz İran sınırları içinde Urumiye bölgesinde doğmuştur. Küçük yaştan itibaren Bağdat'ta yaşamaya başlayan Safiyüddin, dönemin en meşhur medreselerinden Mustansiriyye Medresesi'nde eğitimine başlamıştır. Fen, matematik, edebiyat, şiir, tarih, ilm-i nücum, hüsnü hat, cedel, münazara, fıkıh gibi ilimlerin yanında mûsikînin nazarı ve amelî konularında derin bilgi sahibi olmuştur. Hat sanatında kendi döneminin en mühim hattatları arasında gösterilen Safiyüddin, meşhur hattat Yakut el-Mustasımî'nin (1299) de hocası olarak bilinmektedir. Safiyüddin dönemin halifesi Mustansır (1226-1242) tarafından sarayın kütüphanesine müstensih olarak atanmıştır. Gerek halife Mustansır gerekse halife Mustasım (1242-1258) tarafından yakın ilgi görmüştür. Öyle ki bazı zamanlarda halifeler Safiyüddin'i kütüphanede ziyaret eder ve çalışmalarını izler; onunla sohbet ederdi. Daha sonra Hülagü'nün (1256-1265) Bağdat'ı istilası sonucu şehir harabeye dönmüştür. Yüzbinlerce insan öldürülmüş, kütüphaneler yakılmıştır. Bu dönemde dahi Safiyüddin hem komutanların hem de Hülagü'nün takdirini kazanmış ve kendisine verilen maaş önceki aldığından iki kat artırılarak 10.000 dinara çıkarılmıştır. Üstün zekâsı ve sanatkârlığıyla herkesin hürmetini celbeden Safiyüddin daha sonra Moğol Veziri Şemseddin el-Cüveynî'nin ve oğullarının hizmetiyle vazifelendirilmiştir. Bu dönemde mûsikî nazariyesine dair kaleme aldığı *Şerefiyye* adlı eserini bu aileye ithaf etmiştir.

1265 yılında İsfahan'a Bahaddin Muhammed Cüveynî ile beraber gider. Ancak daha sonra meydana gelen savaşlar sonucu tekrar Bağdat'a döner. Bir müddet sonra hastalanarak 1294 yılında vefat etmiştir. Devletin

pek çok kademesinde yer alan Safiyüddin iyi bir ud icrası, ses sanatkârı, bestekâr olmasının yanında aynı zamanda iyi bir hocadır.

Safiyüddin'in medeniyetimize önemli katkılarından biri dönemin yöneticileri ve din âlimlerine mûsikînin önemini ve tesirini ispat etmesidir. Rivayet odur ki; Safiyüddin mûsikî ilminin ilm-i şerif olduğunu ispat etmek adına halifenin huzurunda dönemin tüm âlimlerini meydana davet eder. 40 gün susuz bırakılan devenin meydana getirilmesini ve birkaç metre ötesine su koyulmasını ister. Suyu gören deve dizginlerini koparıp bin canla su tarafına doğru koşarken Safiyüddin diğer taraftan bir mûsikî icra eder. Bunu duyan deve yönünü değiştirip Safiyüddin'e doğru yönelir ve önüne gelip gözünden yaşlar damlar. Bu duruma şahit olan tüm ahali haliyle mûsikînin ne kadar tesirli bir şey olduğunu kabul eder.

Çalışmaları ve Düşünceleri

Kendi döneminin en önemli mûsikîşinası, edîbi ve hattatı olarak kabul edilen Safiyüddin Urmevî oldukça elit bir muhitte kendine yer bulmuştur. Burada şunu belirtmek gerekir ki aynı dönemde aynı isimle 2 tane daha Safiyüddin bulunmaktaydı. Bunlardan biri Safiyüddin Mahmud bin Muhammed Urmevî (1361) olup, kendisi fıkıh âlimidir. *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Âzam* adlı eserin sahibidir. Diğeri ise Safiyüddin Abdülmümin bin Abdülhak Urmevî (1338) Mustansiriyye Medresesi müderrislerinden olup, *Tahrîru'l-Mukarrer* ve *el-İzâh ve'l-Beyân* adlı eserin müellifidir. Mûsikîşinas Safiyüddin ise 4 eser telif etmiştir. Bunlardan *Kitâbü'l-Edvâr fi Marifeti'n-negami ve'l-Edvâr*, *er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't-Telifiyye* mûsikî ile alakalıdır. *Fi Ullûmi'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedi* adlı eseri şiir, aruz ve estetik hakkındadır. Son eseri ise *el-Kâfi min eş-Şâfi* olup, bu eser kayıptır.

Mûsikîye dair *Kitâbu'l-Edvâr* adlı eseri muhteva olarak nağmelerin tarifi, tizlik ve pestliğin açıklanması, desâtînin kısımları, ebâdların oranları, tenâfûr ve mülayim sesler, devirler ve oranları, iki telin hükmü, ud tellerinin düzeni, meşhur devirler, devirlerin ortak tabakaları, uddaki akortlar, îkâ' devirleri, nağmelerin etkileri gibi konuları ele almaktadır.

Risâletü's-Şerefiyye ise daha çok matematiksel konuları ele almaktadır. Buna göre sesin oluşumu, duyulması, nağmenin tarifi tizlik ve pestlik sebepleri, hançere, nefesli ve telli sazlarda sesin oluşumu, nağmenin özellikleri, aralıklar, oranları, kısımları, uyumlu uyumsuz aralıklar, aralıkların toplanması, çıkarılması, bölünmesi, dörtlü aralıklar, cinsler, beşli aralıklar, iki oktav, dizilerdeki ortak sesler, ud, udun akordu, diziler, nağmelerde intikal, îkâ ve beste yapımına dair konular yer almaktadır.

* Doç. Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Müzik Öğretmenliği Bölümü
mehmetoncel80@gmail.com

Nevbe formunda 130'dan fazla bestesi olan Safiyyüddin aynı zamanda nüzhe ve muğni adlı iki mûsikî çalgısı icat etmiştir.

Medeniyete Katkıları

13. yüzyılda yetişmiş ve mûsikî nazariyesine dair kendinden sonraki tüm dönemleri etkilemiş önemli bir sanatkâr olan Safiyyüddin, İslam medeniyetinin köşe taşı şahsiyetlerinden birisidir. Mûsikî nazariyesine ilaveten iyi bir icracı, hoca, bestekâr olması ve mûsikî aleti icat etmesi onun külli bir sanatkâr olduğunun alamet-i farikasıdır. Öncelikle kendi dönemi öncesi pek çok eseri ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve elde ettiği bilgiler doğrultusunda kendi kudretini de göstererek yeni bir yöntemle bir teori ortaya koymuştur. Bu teorisi, sekizli ses aralığını 17'li ses sistemi ile açıklamaya çalışmasıdır. Bu sesleri "ebced" harf sistemine göre kategorize etmiştir. Safiyyüddin'in bu sistemi Horasan Tamburu'nun perdeleri üzerinde göstermesi ayrı yeniliktir. Çünkü kendi dönemine kadar nazari sistemler çoğunlukla udun perde ve telleri üzerinde gösterilmekteydi. Safiyyüddin'in bir diğer önemli hususiyeti onun kendine ait bir nota yazım tekniğine sahip olmasıdır. Öyle ki geliştirdiği bu nota sisteminde yer alan nüanslar günümüz nota sisteminde dahi bazen gösterilmemektedir.

Urmevî'nin bir başka önemli yanı eserlerinde müzik tarihimizin en eski bestelerinin mevcudiyetidir. *Edvâr*'nda geveşt ve nevrüz makamlarında iki sözlü bestesi ve farklı makamlarda dokuz ezgi örneği ve *Şerefiyye*'deki iki sözsüz bestesi müzik tarihimizin ilklerindedir.

Kitâbü'l-Edvâr ve Şerefiyye adlı iki önemli eserin zamanımıza ulaşması dönemin müzik yapısını anlamamıza çok büyük katkı sağlamıştır. Safiyyüddin kendisinden sonraki dönemlerde yaşayan pek çok müellife ana kaynaklık etmiştir. Bunlar arasında özellikle Kutbüddin Şirazî (1311), Abdülkadir Merağî (1435), Fethullah Şirvanî (1486), Lâdikli Mehmed Çelebi (1494), Alişah b. Hacı Büke (1500), Ahmedoğlu Şükrullah (1464) vd. gösterilebilir.

Kaynakça

- Arslan, Fazlı, *Safiyyüddîn-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*, Ankara 2007.
- Farmer, Henry George, *A History of Arabian Music*, London 1929.
- Farmer, Henry George, "Safiyyüddîn", İslâm Ansiklopedisi, c. 10, İstanbul 1980, s. 64-65.
- Haşebe, Gattâs Abdulmelik, *el-Edvâr fi'l-Mûsikî*, Kâhire 1961.
- Safiyyüddin Urmevî, *Risâletü's-Şerefiyye*, Topkapı Sarayı Ktp., A. 3460.
- Uygun, M. Nuri, *Kitâbü'l-Edvâr Safiyyüddin Urmevî*, İstanbul, 2019.
- Uygun, M. Nuri, "Safiyyüddin el-Urmevî", *DİA*.

HASAN KÂŞÂNÎ (14. YY)

Mustafa Said Akdoğan^(*)

"14. Yüzyılın Organoloji (Çalgı Bilimi) Müellifi."

Hayatı

Hayatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmayan, hatı ismi ve nisbesi hakkında dahi şüpheler bulunan, Farsça kaleme aldığı *Kenzü't-Tuhaf* (Hediyeler Hazinesi) isimli eserin yazarı olarak tanıdığımız İslâm âliminin, eserinin Besmele kısmında yer verdiği şiirdeki iki beyitten hareketle Hasan ismine sahip olduğu ve Kâşân doğumlu olduğu tahmin edilmektedir.

Yakın dönemde yapılan çalışmalarda *Kenzü't-Tuhaf*'ın müellifinin meçhul olduğu, müellifin doğum yerinin ise belli olmadığı şeklinde farklı görüşler bulunabilmekteyse de eser hakkında yapılmış olan yüksek lisans tez çalışmasında *Kenzü't-Tuhaf* isimli Farsça eser doğrudan incelenmiş ve eser içerisinde yer alan beyitlerden hareketle sağlam verilere ulaşılmıştır. Takî Bîneş ve Muhammed Takî'den aktarılan çıkarıma göre; müellif eserin besmele kısmında son şiirde yer alan "Eger çi mevlid ü menşe-i men ze Kâşân est" (Her ne kadar benim doğum yerim ve menşe'im Kâşân ise de) diyerek Kâşân'lı olduğunu belirtmiştir. Devamında ise "Hasan, tarik-i edeb nîst derd-i ser dâden" (Hasan, edebin yolu baş ağrıtmak değildir) mısraıyla isminin Hasan olduğunu ifade etmiştir. Buradaki "Hasan" kelimesinin "hüsn" olarak okunması durumunda da anlamın bozulmadığı görülmektedir. "Hüsn-ü tarik-i edeb nîst derd-i ser dâden" (Edebin güzel yolu, baş ağrıtmak değildir.) Ancak şiirin, aruzun müctess bahrine (Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün) uyması için ilk hecesinin açık hece olması gerekmekte ve kelimenin de

* Öğr. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, m.saidakdogan@hotmail.com